

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα)

της 3ης Ιουνίου 2010*

Στην υπόθεση C-484/08,

με αντικείμενο αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, που υπέβαλε το Tribunal Supremo (Ισπανία) με απόφαση της 20ης Οκτωβρίου 2008, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 10 Νοεμβρίου 2008, στο πλαίσιο της δίκης

Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid

κατά

Asociación de Usuarios de Servicios Bancarios (Ausbanc),

* Γλώσσα διαδικασίας: η ισπανική.

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (πρώτο τμήμα),

συγκείμενο από τους Α. Tizzano (εισηγητή), πρόεδρο τμήματος, προεδρεύοντα του πρώτου τμήματος, Ε. Levits, C. Toader, Μ. Pešić και J.-J. Kasel, δικαστές,

γενική εισαγγελέας: V. Trstenjak
γραμματέας: R. Grass

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 10ης Σεπτεμβρίου 2009,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- το Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid, εκπροσωπούμενο από τον Μ. Merola, avvocato, και τον J. Cadarso Palau, abogado,
- η Asociación de Usuarios de Servicios Bancarios (Ausbanc), εκπροσωπούμενη από την J. Rodríguez Teijeiro, procuradora, καθώς και από τους L. Pineda Salido και Μ. Mateos Ferres, abogados,
- η Ισπανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους J. López-Medel Bascones και Μ. Muñoz Pérez,
- η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον Μ. Lumma και την J. Kemper,

- η Αυστριακή Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον E. Riedl,

- η Πορτογαλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον L. Inez Fernandes, καθώς και από τις H. Almeida και P. Contreiras,

- η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από τους E. Gippini Fournier και W. Wils,

αφού άκουσε τη γενική εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις της κατά τη συνεδρίαση της 29ης Οκτωβρίου 2009,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- ¹ Η υπό κρίση αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία των άρθρων 4, παράγραφος 2, και 8 της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές (ΕΕ L 95, σ. 29, στο εξής: οδηγία).

- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο εκδικάσεως διαφοράς μεταξύ του Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid (στο εξής: Caja de Madrid) και της Asociación de Usuarios de Servicios Bancarios (ισπανική ένωση χρηστών χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, στο εξής: Ausbanc), με αντικείμενο τη νομιμότητα ρήτρας που χρησιμοποιούσε το Caja de Madrid στις συμβάσεις δανείου με κυμαινόμενο επιτόκιο τις οποίες συνήπτε με τους πελάτες του για την αγορά κατοικίας.

Το νομικό πλαίσιο

Η ρύθμιση του δικαίου της Ένωσης

- 3 Η δωδέκατη και η δέκατη ένατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας έχουν ως εξής:

«[Εκτιμώντας] ότι, παρ' όλα αυτά, ως έχουν σήμερα οι εθνικές νομοθεσίες, μόνον μερική εναρμόνιση είναι δυνατή· ότι, ιδίως, μόνον οι συμβατικές ρήτρες για τις οποίες δεν υπήρξε ατομική διαπραγμάτευση αποτελούν το αντικείμενο της [...] οδηγίας· ότι έχει σημασία εν προκειμένω να δοθεί στα κράτη η δυνατότητα, τηρουμένης της συνθήκης, να παρέχουν υψηλότερο επίπεδο προστασίας στον καταναλωτή μέσω εθνικών διατάξεων αυστηρότερων από τις διατάξεις της [...] οδηγίας·

[...]

ότι, για τις ανάγκες της παρούσας οδηγίας, η εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα δεν πρέπει να αφορά τις ρήτρες που περιγράφουν το βασικό αντικείμενο της σύμβασης ούτε τη σχέση ποιότητας/τιμής του προμηθευμένου αγαθού ή της παροχής· ότι το βασικό αντικείμενο της σύμβασης και η σχέση ποιότητας/τιμής μπορούν, ωστόσο, να λαμβάνονται υπόψη κατά την εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα άλλων ρητρών [...].»

4 Το άρθρο 3 της οδηγίας προβλέπει τα εξής:

«1. Ρήτρα σύμβασης που δεν αποτέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης, θεωρείται καταχρηστική όταν παρά την απαίτηση καλής πίστης, δημιουργεί εις βάρος του καταναλωτή σημαντική ανισορροπία ανάμεσα στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των μερών, τα απορρέοντα από τη σύμβαση.

2. Θεωρείται πάντοτε ότι η ρήτρα δεν αποτέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης, όταν έχει συνταχθεί εκ των προτέρων και όταν ο καταναλωτής, εκ των πραγμάτων, δεν μπόρεσε να επηρεάσει το περιεχόμενό της, ιδίως στα πλαίσια μιας σύμβασης προσχωρήσεως.

Το γεγονός ότι για ορισμένα στοιχεία κάποιας ρήτρας ή για μια μεμονωμένη ρήτρα υπήρξε ατομική διαπραγμάτευση, δεν αποκλείει την εφαρμογή του παρόντος άρθρου στο υπόλοιπο μιας σύμβασης, εάν η συνολική αξιολόγηση οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, παρ' όλα αυτά, πρόκειται για σύμβαση προσχώρησης.

Εάν ο επαγγελματίας ισχυρίζεται ότι για μια τυποποιημένη ρήτρα υπήρξε ατομική διαπραγμάτευση, φέρει το βάρος της απόδειξης.

3. Το παράρτημα περιέχει ενδεικτικό και μη εξαντλητικό κατάλογο ρητρών που είναι δυνατόν να κηρυχθούν καταχρηστικές.»

5 Κατά το άρθρο 4 της οδηγίας:

«1. Με την επιφύλαξη του άρθρου 7, ο καταχρηστικός χαρακτήρας μιας συμβατικής ρήτρας κρίνεται, αφού ληφθούν υπόψη η φύση των αγαθών ή των υπηρεσιών που αφορά η σύμβαση και όλες οι κατά τον χρόνο της σύναψης της σύμβασης περιστάσεις που περιέβαλαν την εν λόγω σύναψη, καθώς και όλες οι υπόλοιπες ρήτρες της σύμβασης ή άλλης σύμβασης από την οποία αυτή εξαρτάται.

2. Η εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα των ρητρών δεν αφορά ούτε τον καθορισμό του κυρίου αντικειμένου της σύμβασης ούτε το ανάλογο ή μη μεταξύ της τιμής και της αμοιβής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου, εφόσον οι ρήτρες αυτές είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό.»

6 Το άρθρο 8 της οδηγίας ορίζει τα εξής:

«Τα κράτη μέλη μπορούν να θεσπίζουν ή διατηρούν, στον τομέα που διέπεται από την [...] οδηγία, αυστηρότερες διατάξεις σύμφωνες προς τη συνθήκη, για να εξασφαλιστεί μεγαλύτερη προστασία του καταναλωτή.»

Η εθνική ρύθμιση

- 7 Στο ισπανικό δίκαιο, η προστασία των καταναλωτών από τις καταχρηστικές ρήτρες διασφαλιζόταν με τον γενικό νόμο 26/1984 για την προστασία των καταναλωτών και των χρηστών (*Ley General 26/1984 para la Defensa de los Consumidores y Usuarios*), της 19ης Ιουλίου 1984 (*BOE* αριθ. 176, της 24ης Ιουλίου 1984).
- 8 Ο νόμος 26/1984 τροποποιήθηκε με τον νόμο 7/1998 περί των γενικών όρων συναλλαγών (*Ley 7/1998 sobre Condiciones Generales de la Contratación*), της 13ης Απριλίου 1998 (*BOE* αριθ. 89, της 14ης Απριλίου 1998), ο οποίος μετέφερε στην εθνική έννομη τάξη την οδηγία.
- 9 Εντούτοις, ο νόμος 7/1998 δεν μετέφερε στο εσωτερικό δίκαιο το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας.

Το ιστορικό της διαφοράς και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 10 Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι οι συναπτόμενες μεταξύ του *Caja de Madrid* και των πελατών του συμβάσεις δανείου με κυμαινόμενο επιτόκιο για την αγορά κατοικίας περιέχουν γραπτή ρήτρα που έχει καταρτιστεί εκ των προτέρων στο πλαίσιο υποδείγματος συμβάσεως και ορίζει ότι το προβλεπόμενο από τη σύμβαση ονομαστικό επιτόκιο, το οποίο αναπροσαρμόζεται περιοδικώς βάσει του συμφωνηθέντος συντελεστή αναφοράς, στρογγυλοποιείται, ήδη από την πρώτη αναπροσαρμογή, μέχρις συμπλήρωσως του αμέσως ανωτέρου τετάρτου της μονάδας (στο εξής: ρήτρα στρογγυλοποιήσεως).

- 11 Στις 28 Ιουλίου 2000, η Ausbanc άσκησε αγωγή με αίτημα, μεταξύ άλλων, να υποχρεωθεί το Caja de Madrid να εξαλείψει την περιεχόμενη στις ως άνω συμβάσεις δανείου ρήτρα στρογγυλοποιήσεως και να παύσει να τη χρησιμοποιεί στο μέλλον. Με απόφαση της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, το Juzgado de Primera Instancia de Madrid δέχθηκε την αγωγή, κρίνοντας ότι η ρήτρα στρογγυλοποιήσεως ήταν καταχρηστική και, ως εκ τούτου, άκυρη βάσει της εθνικής νομοθεσίας περί μεταφοράς της οδηγίας στην εσωτερική έννομη τάξη.

- 12 Το Caja de Madrid άσκησε έφεση ενώπιον του Audiencia Provincial de Madrid, το οποίο με απόφαση που εξέδωσε στις 10 Οκτωβρίου 2002 επιβεβαίωσε την πρωτόδικη απόφαση.

- 13 Στις 27 Νοεμβρίου 2002, το Caja de Madrid άσκησε αναίρεση κατά της αποφάσεως του εφετείου ενώπιον του Tribunal Supremo.

- 14 Κατά το Tribunal Supremo, η ρήτρα στρογγυλοποιήσεως είναι δυνατό να αποτελεί ουσιώδες στοιχείο συμβάσεως για τη σύναψη τραπεζικού δανείου, όπως η σύμβαση που βρίσκεται στο επίκεντρο της διαφοράς της κύριας δίκης. Δεδομένου ότι το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας ορίζει ότι η εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα δεν μπορεί να αφορά ρήτρα η οποία σχετίζεται, μεταξύ άλλων, με το αντικείμενο της συμβάσεως, ρήτρα όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης δεν υπόκειται, κατ' αρχήν, σε έλεγχο της καταχρηστικότητας.

- 15 Εντούτοις, το Tribunal Supremo τονίζει επίσης ότι, καθόσον το Βασίλειο της Ισπανίας δεν μετέφερε στην έννομη τάξη του το εν λόγω άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας, η ισπανική νομοθεσία προβλέπει ότι ο ως άνω έλεγχος αφορά ολόκληρη τη σύμβαση.

16 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Tribunal Supremo αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

- «1) Έχει το άρθρο 8 της [οδηγίας] την έννοια ότι κράτος μέλος μπορεί να επιβάλει με τη νομοθεσία του, προς όφελος των καταναλωτών, έλεγχο του καταχρηστικού χαρακτήρα των ρητρών, οι οποίες, κατά το άρθρο 4, παράγραφος 2, της ίδιας οδηγίας, δεν υπόκεινται σε τέτοιο έλεγχο;
- 2) Κατά συνέπεια, απαγορεύει το άρθρο 4, παράγραφος 2, της [οδηγίας], σε συνδυασμό με το άρθρο [της] 8, σε κράτος μέλος να επιβάλει στην έννομη τάξη του, προς όφελος των καταναλωτών, έλεγχο του καταχρηστικού χαρακτήρα των ρητρών που αφορούν “τον καθορισμό του κυρίου αντικειμένου της σύμβασης” ή “το ανάλογο ή μη μεταξύ της τιμής και της αμοιβής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου”, ακόμη και αν είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό;
- 3) Θα ήταν σύμφωνη με τα άρθρα 2 [ΕΚ], 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', [ΕΚ] και 4, παράγραφος 1, [ΕΚ], ερμηνεία των άρθρων 8 και 4, παράγραφος 2, της [οδηγίας], υπό την έννοια ότι επιτρέπουν σε κράτος μέλος τον δικαστικό έλεγχο του καταχρηστικού χαρακτήρα των περιεχομένων στις συμβάσεις που συνάπτονται με καταναλωτές ρητρών, οι οποίες είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό και καθορίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης ή το ανάλογο μεταξύ της τιμής και της αμοιβής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου;».

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων*Επί του παραδεκτού*

- 17 Η Ausbanc, η Ισπανική Κυβέρνηση και η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αμφισβητούν το παραδεκτό της αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως για τον λόγο ότι, κατά την άποψή τους, είναι άνευ σημασίας για την επίλυση της ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου διαφοράς. Συναφώς, ισχυρίζονται ότι η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης ρήτρα στρογγυλοποιήσεως δεν αφορά το κύριο αντικείμενο της οικείας συμβάσεως, αλλά αποτελεί δευτερεύον στοιχείο της, οπότε το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας δεν έχει εφαρμογή εν προκειμένω.
- 18 Συναφώς υπενθυμίζεται κατ' αρχάς ότι, κατά πάγια νομολογία, στο πλαίσιο της διαδικασίας του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, η οποία στηρίζεται σε σαφή διάκριση των λειτουργιών μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και του Δικαστηρίου, η διαπίστωση και η εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης εμπίπτουν στην αποκλειστική αρμοδιότητα του αιτούντος δικαστηρίου, όπως και η ερμηνεία και εφαρμογή του εθνικού δικαίου. Ομοίως, απόκειται αποκλειστικώς στο εθνικό δικαστήριο, το οποίο έχει επιληφθεί της διαφοράς και φέρει την ευθύνη της δικαστικής αποφάσεως που πρόκειται να εκδοθεί, να εκτιμήσει, λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της υποθέσεως, τόσο την αναγκαιότητα μιας προδικαστικής αποφάσεως για την έκδοση της δίκης του αποφάσεως όσο και τη λυσιτέλεια των ερωτημάτων που υποβάλλει στο Δικαστήριο. Επομένως, εφόσον τα υποβαλλόμενα ερωτήματα αφορούν την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο υποχρεούται, κατ' αρχήν, να αποφανθεί (αποφάσεις της 12ης Απριλίου 2005, C-145/03, Keller, Συλλογή 2005, σ. I-2529, σκέψη 33, της 18ης Ιουλίου 2007, C-119/05, Lucchini, Συλλογή 2007, σ. I-6199, σκέψη 43, και της 11ης Σεπτεμβρίου 2008, C-11/07, Eckelkamp κ.λπ., Συλλογή 2008, σ. I- 6845, σκέψεις 27 και 32).

- 19 Ειδικότερα, μολονότι το Δικαστήριο έχει κρίνει επίσης ότι, σε εξαιρετικές περιστάσεις, οφείλει να εξετάζει τις συνθήκες υπό τις οποίες του ζητήθηκε από το εθνικό δικαστήριο να εκδώσει προδικαστική απόφαση, προκειμένου να ελέγξει κατά πόσον είναι αρμόδιο να απαντήσει (βλ., σχετικώς, απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1981, 244/80, Foglia, Συλλογή 1981, σ. 3045, σκέψη 21, και της 19ης Νοεμβρίου 2009, C-314/08, Filipiak, Συλλογή 2009, σ. I-11049, σκέψη 41), εντούτοις δεν είναι δυνατό να μην αποφανθεί επί υποβληθείσας από εθνικό δικαστήριο αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, πλην της περιπτώσεως, μεταξύ άλλων, που προκύπτει προδήλως ότι η διάταξη του δικαίου της Ένωσης επί της οποίας ζητείται η ερμηνεία του δεν μπορεί να τύχει εφαρμογής (βλ., αποφάσεις της 5ης Δεκεμβρίου 1996, C-85/95, Reisdorf, Συλλογή 1996, σ. I-6257, σκέψη 16, και της 1ης Οκτωβρίου 2009, C-567/07, Woningstichting Sint Servatius, Συλλογή 2009, σ. I-9091, σκέψη 43).
- 20 Εν προκειμένω δεν συντρέχει τέτοια περίπτωση.
- 21 Πράγματι, το Tribunal Supremo διερωτάται με την περί παραπομπής απόφασή του επί του περιεχομένου των υποχρεώσεων που υπέχουν τα κράτη μέλη από την οδηγία, όσον αφορά την έκταση του δικαστικού ελέγχου της καταχρηστικότητας ορισμένων συμβατικών ρητρών, οι οποίες εμπίπτουν, κατά την εκτίμησή του, στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας.
- 22 Μολονότι δεν συμφωνούν με την εκτίμηση αυτή όλοι οι μετέχοντες στη διαδικασία, δεν προκύπτει πάντως, τουλάχιστον με πρόδηλο τρόπο, ότι η εν λόγω διάταξη αποκλείεται να έχει εφαρμογή στην υπόθεση της κύριας δίκης.
- 23 Υπό τις συνθήκες αυτές, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι το Δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφανθεί επί των προδικαστικών ερωτημάτων που υπέβαλε το αιτούν δικαστήριο και ότι, ως εκ τούτου, η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως είναι παραδεκτή.

Επί της ουσίας

Επί του πρώτου και του δευτέρου ερωτήματος

- 24 Με τα δύο πρώτα του ερωτήματα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί κατ' ουσία να διευκρινιστεί αν τα άρθρα 4, παράγραφος 2, και 8 της οδηγίας απαγορεύουν σε κράτος μέλος να προβλέπει στην έννομη τάξη του, προς όφελος των καταναλωτών, τον έλεγχο του καταχρηστικού χαρακτήρα συμβατικών ρητρών που αφορούν τον καθορισμό του κυρίου αντικειμένου της συμβάσεως ή την αναλογία μεταξύ της τιμής και της αμοιβής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου, ακόμη και αν οι ρήτρες αυτές είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό.
- 25 Το Caja de Madrid υποστηρίζει ότι το άρθρο 8 της οδηγίας δεν επιτρέπει στα κράτη μέλη να θεσπίσουν, ως μέτρα μεταφοράς της οδηγίας στην εσωτερική έννομη τάξη, ή να διατηρήσουν, ελλείψει τέτοιων μέτρων, σε ισχύ εθνική ρύθμιση αντίθετη προς το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας. Συγκεκριμένα, η διάταξη αυτή οριοθετεί με τρόπο δεσμευτικό το πεδίο εφαρμογής του συστήματος προστασίας που προβλέπει η οδηγία, αποκλείοντας έτσι κάθε δυνατότητα παρεκκλίσεως των κρατών μελών, ακόμη και προκειμένου να προβλεφθεί ευνοϊκότερη για τους καταναλωτές εθνική ρύθμιση.
- 26 Αντιθέτως, οι λοιποί ενδιαφερόμενοι που κατέθεσαν παρατηρήσεις ισχυρίζονται ότι τα άρθρα 4, παράγραφος 2, και 8 της οδηγίας δεν αποκλείουν αυτή τη δυνατότητα. Συγκεκριμένα, φρονούν ότι η θέσπιση ή η διατήρηση σε ισχύ παρόμοιας εθνικής ρυθμίσεως είναι δυνατή στο μέτρο που τα κράτη μέλη έχουν την ευχέρεια να προβλέπουν, στον τομέα τον οποίο διέπει η οδηγία, αυστηρότερους μηχανισμούς προστασίας των καταναλωτών.

- 27 Προκειμένου να δοθεί απάντηση στα υποβληθέντα ερωτήματα πρέπει να υπομνηστεί ότι το σύστημα προστασίας που θέτει σε εφαρμογή η οδηγία στηρίζεται στο σκεπτικό ότι ο καταναλωτής βρίσκεται σε υποδεέστερη θέση έναντι του επαγγελματία, όσον αφορά τόσο την εξουσία διαπραγματεύσεως όσο και το επίπεδο πληροφόρησης, κατάσταση η οποία τον υποχρεώνει να προσχωρήσει στους όρους που έχει καταρτίσει εκ των προτέρων ο επαγγελματίας, αδυνατώντας να επηρεάσει το περιεχόμενό τους (απόφαση της 27ης Ιουνίου 2000, C-240/98 έως C-244/98, *Océano Grupo Editorial και Salvat Editores*, Συλλογή 2000, σ. I-4941, σκέψη 25, και της 26ης Οκτωβρίου 2006, C-168/05, *Mostaza Claro*, Συλλογή 2006, σ. I-10421, σκέψη 25).
- 28 Πάντως η οδηγία, όπως διευκρινίζεται ρητώς με τη δωδέκατη αιτιολογική της σκέψη, προχωρεί μόνο σε μερική και κατ' ελάχιστο περιεχόμενο εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών περί καταχρηστικών ρητρών, αναγνωρίζοντας ταυτοχρόνως στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να διασφαλίζουν υπέρ των καταναλωτών υψηλότερο επίπεδο προστασίας από εκείνο που προβλέπει η ίδια.
- 29 Ειδικότερα, το άρθρο 8 της οδηγίας ορίζει ρητώς ότι «τα κράτη μέλη μπορούν να θεσπίζουν ή διατηρούν, στον τομέα που διέπεται από την [...] οδηγία, αυστηρότερες διατάξεις σύμφωνες προς τη συνθήκη, για να εξασφαλίζεται μεγαλύτερη προστασία του καταναλωτή».
- 30 Το ζήτημα είναι, επομένως, να εξεταστεί αν το άρθρο 8 της οδηγίας αφορά το σύνολο του τομέα τον οποίο ρυθμίζει η οδηγία, περιλαμβανομένου, κατά συνέπεια, και του άρθρου 4, παράγραφος 2, ή αν, όπως διατείνεται το *Caja de Madrid*, η τελευταία αυτή διάταξη αποκλείεται από το πεδίο εφαρμογής του εν λόγω άρθρου 8.
- 31 Επιβάλλεται, συναφώς, η διαπίστωση ότι το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας προβλέπει απλώς και μόνον ότι «εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα» δεν αφορά τις ρήτρες στις οποίες αναφέρεται η διάταξη αυτή, κατά το μέτρο που είναι διατυπωμένες με τρόπο σαφή και κατανοητό.

- 32 Συνεπώς, από το γράμμα του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας προκύπτει ότι η διάταξη αυτή, όπως επισήμανε και η γενική εισαγγελέας με το σημείο 74 των προτάσεών της, δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι οριοθετεί το καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής της οδηγίας. Αντιθέτως, οι ρήτρες στις οποίες αναφέρεται το άρθρο 4, παράγραφος 2, ενώ εμπίπτουν στον τομέα τον οποίο ρυθμίζει η οδηγία, δεν υπόκεινται απλώς στον έλεγχο της καταχρηστικότητας, εφόσον το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο κρίνει, κατόπιν εξετάσεως κατά περίπτωση, ότι έχουν καταρτιστεί από τον επαγγελματία με τρόπο σαφή και κατανοητό.
- 33 Επιπλέον, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι τα άρθρα 3, παράγραφος 1, και 4, παράγραφος 1, της οδηγίας θέτουν από κοινού τα γενικά κριτήρια βάσει των οποίων εκτιμάται ο καταχρηστικός χαρακτήρας των συμβατικών ρητρών που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής των διατάξεων της οδηγίας (βλ., υπ' αυτή την έννοια, αποφάσεις της 7ης Μαΐου 2002, C-478/99, Επιτροπή κατά Σουηδίας, Συλλογή 2002, σ. I-4147, σκέψεις 11 και 17, και της 1ης Απριλίου 2004, C-237/02, *Freiburger Kommunalbauten*, Συλλογή 2004, σ. I-3403, σκέψεις 18, 19 και 21).
- 34 Υπό το ίδιο πρίσμα, το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας αφορά, όπως τόνισε η γενική εισαγγελέας με το σημείο 75 των προτάσεών της, αποκλειστικώς τον προσδιορισμό των λεπτομερειών και της εκτάσεως του ελέγχου της ουσίας των συμβατικών ρητρών, οι οποίες, χωρίς να έχουν αποτελέσει αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως, περιγράφουν τις κύριες παροχές των συμβάσεων που συνάπτονται μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή.
- 35 Επομένως, οι ρήτρες στις οποίες αναφέρεται το άρθρο 4, παράγραφος 2, εμπίπτουν όντως στον τομέα τον οποίο ρυθμίζει η οδηγία και, ως εκ τούτου, το άρθρο 8 της οδηγίας έχει εφαρμογή και ως προς τη διάταξη αυτή.

- 36 Το ως άνω συμπέρασμα δεν ανατρέπεται από το επιχείρημα του Caja de Madrid ότι, όπως προκύπτει ιδίως από την απόφαση της 10ης Μαΐου 2001, C-144/99, Επιτροπή κατά Κάτω Χωρών (Συλλογή 2001, σ. I-3541), το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας συνιστά αναγκαστικού δικαίου διάταξη, δεσμευτική για τα κράτη μέλη, τα οποία δεν μπορούν, κατά συνέπεια, να επικαλεστούν το άρθρο 8 της οδηγίας προκειμένου να θεσπίσουν ή να διατηρήσουν σε ισχύ, στην εθνική έννομη τάξη, διατάξεις που μπορούν να τροποποιήσουν το περιεχόμενο του ως άνω άρθρου.
- 37 Αρκεί συναφώς η επισήμανση ότι το επιχείρημα αυτό απορρέει από εσφαλμένη ερμηνεία της προαναφερθείσας αποφάσεως. Στην απόφαση εκείνη, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το Βασίλειο των Κάτω Χωρών παρέβη τις υποχρεώσεις που υπείχε από την οδηγία, όχι λόγω παραλείψεώς του να μεταφέρει το άρθρο 4, παράγραφος 2, στην εσωτερική έννομη τάξη, αλλά απλώς διότι προέβη σε ελλιπή μεταφορά του, με συνέπεια η οικεία εθνική ρύθμιση να μην είναι δυνατό να επιτύχει τα επιδιωκόμενα με την εν λόγω διάταξη αποτελέσματα.
- 38 Πράγματι, η ως άνω ρύθμιση απέκλειε κάθε ενδεχόμενο ασκήσεως δικαστικού ελέγχου επί των ρητρών που περιγράφουν τις κύριες παροχές των συμβάσεων οι οποίες συνάπτονται μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή, ακόμη και αν η διατύπωσή τους ήταν ασαφής και διφορούμενη, οπότε ήταν απολύτως αδύνατο για τον καταναλωτή να προβάλει τον καταχρηστικό χαρακτήρα ρήτρας σχετικής είτε με τον καθορισμό του κυρίου αντικειμένου της συμβάσεως είτε με την αναλογία μεταξύ της τιμής και των υπηρεσιών ή των αγαθών που πρέπει να παρασχεθούν.
- 39 Συνεπώς, δεν συνάγεται σε καμία περίπτωση από την προαναφερθείσα απόφαση Επιτροπή κατά Κάτω Χωρών το συμπέρασμα ότι, κατά την εκτίμηση του Δικαστηρίου, το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας συνιστά αναγκαστικού δικαίου διάταξη, δεσμευτική για τα κράτη μέλη, τα οποία οφείλουν να τη μεταφέρουν στην εθνική τους έννομη τάξη όπως ακριβώς έχει. Αντιθέτως, το Δικαστήριο έκρινε απλώς και μόνον ότι, προκειμένου να διασφαλιστεί συγκεκριμένα ο επιδιωκόμενος με την οδηγία σκοπός της προστασίας των καταναλωτών, η μεταφορά του εν λόγω άρθρου 4, παράγραφος 2, πρέπει οπωσδήποτε να είναι πλήρης, ώστε η απαγόρευση του ελέγχου της καταχρηστικότητας να αφορά αποκλειστικώς τις ρήτρες που είναι διατυπωμένες με σαφή και κατανοητό τρόπο.

- 40 Εκ των ανωτέρω σκέψεων συνάγεται ότι δεν πρέπει να απαγορευθεί στα κράτη μέλη να διατηρούν σε ισχύ ή να θεσπίζουν, στο σύνολο του τομέα τον οποίο ρυθμίζει η οδηγία, περιλαμβανομένου και του άρθρου 4, παράγραφος 2, αυτής, αυστηρότερους κανόνες από εκείνους που προβλέπει η ίδια η οδηγία, υπό την προϋπόθεση ότι οι οικείες διατάξεις έχουν ως αντικείμενο τη διασφάλιση υψηλότερου επιπέδου προστασίας των καταναλωτών.
- 41 Όσον αφορά την επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης ισπανική ρύθμιση, επισημαίνεται ότι, όπως προκύπτει από τη δικογραφία που υποβλήθηκε στο Δικαστήριο, ο νόμος 7/1998 δεν μετέφερε στο εσωτερικό δίκαιο το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας.
- 42 Επομένως, στην ισπανική έννομη τάξη, όπως υπογράμμισε το Tribunal Supremo, τα εθνικά δικαστήρια μπορούν σε όλες τις περιπτώσεις να εκτιμούν, στο πλαίσιο διαφοράς σχετικής με σύμβαση που συνήφθη μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή, τον καταχρηστικό χαρακτήρα ρητρών οι οποίες δεν έχουν αποτελέσει αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως και αφορούν, μεταξύ άλλων, την κύρια παροχή της συμβάσεως αυτής, ακόμη και αν έχουν καταρτιστεί εκ των προτέρων από τον επαγγελματία με τρόπο σαφή και κατανοητό.
- 43 Υπό τις συνθήκες αυτές, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι, παρέχοντας τη δυνατότητα ασκήσεως πλήρους δικαστικού ελέγχου της καταχρηστικότητας των προβλεπομένων σε σύμβαση μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή ρητρών στις οποίες αναφέρεται το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας, η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης ισπανική ρύθμιση συμβάλλει στη διασφάλιση υπέρ του καταναλωτή, σύμφωνα με το άρθρο 8 της οδηγίας, ενός επιπέδου προστασίας υψηλότερου, στην πράξη, από εκείνο που προβλέπει η ίδια η οδηγία.
- 44 Κατόπιν των ανωτέρω σκέψεων, στα δύο πρώτα ερωτήματα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι τα άρθρα 4, παράγραφος 2, και 8 της οδηγίας έχουν την έννοια ότι δεν απαγορεύουν εθνική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, η

οποία επιτρέπει τον δικαστικό έλεγχο του καταχρηστικού χαρακτήρα των συμβατικών ρητρών που αφορούν είτε τον καθορισμό του κύριου αντικειμένου της συμβάσεως είτε την αναλογία μεταξύ της τιμής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου, ακόμη και στην περίπτωση που είναι διατυπωμένες με τρόπο σαφή και κατανοητό.

Επί του τρίτου ερωτήματος

- 45 Με το τρίτο ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν τα άρθρα 2 ΕΚ, 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', ΕΚ και 4, παράγραφος 1, ΕΚ αποκλείουν την ερμηνεία των άρθρων 4, παράγραφος 2, και 8 της οδηγίας υπό την έννοια ότι τα κράτη μέλη δύνανται να θεσπίσουν εθνική ρύθμιση η οποία να επιτρέπει τον δικαστικό έλεγχο του καταχρηστικού χαρακτήρα των συμβατικών ρητρών που αφορούν είτε τον καθορισμό του κυρίου αντικειμένου της συμβάσεως είτε την αναλογία μεταξύ της τιμής και της αμοιβής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου, ακόμη και αν οι ρήτρες αυτές είναι διατυπωμένες με τρόπο σαφή και κατανοητό.
- 46 Όσον αφορά κατ' αρχάς τα άρθρα 2 ΕΚ και 4, παράγραφος 1, ΕΚ αρκεί να υπομνηστεί ότι, κατά πάγια νομολογία, οι διατάξεις αυτές θέτουν γενικούς σκοπούς και γενικές αρχές που πρέπει, κατ' ανάγκην, να συνδυαστούν με τα αντίστοιχα κεφάλαια της Συνθήκης ΕΚ, τα οποία αφορούν την εφαρμογή των ως άνω σκοπών και αρχών στην πράξη. Επομένως, δεν μπορεί να έχουν, αυτές καθαυτές, ως αποτέλεσμα τη γέννηση σαφών και ανεπιφύλακτων έννομων υποχρεώσεων εις βάρος των κρατών μελών (βλ., σχετικώς, όσον αφορά το άρθρο 2 ΕΚ, απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 1991, C-339/89, *Alsthom Atlantique*, Συλλογή 1991, σ. I-107, σκέψη 9, και όσον αφορά το άρθρο 4 ΕΚ, απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 2000, C-9/99, *Échirrolles Distribution*, Συλλογή 2000, σ. I-8207, σκέψη 25).
- 47 Ομοίως, ούτε το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', ΕΚ επιβάλλει, αυτό καθαυτό, έννομες υποχρεώσεις στα κράτη μέλη. Πράγματι, η εν λόγω διάταξη, όπως είχε ήδη την ευκαιρία να εξηγήσει το Δικαστήριο, αποτελεί έκφραση ενός σκοπού ο οποίος, όμως, πρέπει να διευκρινιστεί περαιτέρω με άλλες διατάξεις της Συνθήκης, ιδίως

τις σχετικές με τους κανόνες του ανταγωνισμού (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 1983, NV Nederlandsche Banden Industrie Michelin κατά Επιτροπής, Συλλογή 1983, σ. 3461, σκέψη 29, και προαναφερθείσα απόφαση Alsthom Atlantique, σκέψη 10).

- 48 Επιπλέον, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι το Δικαστήριο δεν είναι σε θέση να συναγάγει με σαφήνεια από τα στοιχεία που περιέχει η απόφαση περί παραπομπής τις σχετικές με τους κανόνες του ανταγωνισμού διατάξεις της Συνθήκης, των οποίων η ερμηνεία θα ήταν χρήσιμη για την επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης.
- 49 Βάσει του συνόλου των ανωτέρω σκέψεων, η απάντηση που πρέπει να δοθεί στο τρίτο ερώτημα είναι ότι τα άρθρα 2 ΕΚ, 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', ΕΚ και 4, παράγραφος 1, ΕΚ δεν αποκλείουν την ερμηνεία των άρθρων 4, παράγραφος 2, και 8 της οδηγίας υπό την έννοια ότι τα κράτη μέλη δύνανται να θεσπίσουν εθνική ρύθμιση η οποία να επιτρέπει τον δικαστικό έλεγχο του καταχρηστικού χαρακτήρα των συμβατικών ρητρών που αφορούν είτε τον καθορισμό του κυρίου αντικειμένου της συμβάσεως είτε την αναλογία μεταξύ της τιμής και της αμοιβής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου, ακόμη και αν οι ρήτρες αυτές είναι διατυπωμένες με τρόπο σαφή και κατανοητό.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 50 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι κατέθεσαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (πρώτο τμήμα) αποφαινείται:

- 1) Τα άρθρα 4, παράγραφος 2, και 8 της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές, έχουν την έννοια ότι δεν απαγορεύουν εθνική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, η οποία επιτρέπει τον δικαστικό έλεγχο του καταχρηστικού χαρακτήρα των συμβατικών ρητρών που αφορούν είτε τον καθορισμό του κύριου αντικειμένου της συμβάσεως είτε την αναλογία μεταξύ της τιμής και της αμοιβής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου, ακόμη και στην περίπτωση που είναι διατυπωμένες με τρόπο σαφή και κατανοητό.

- 2) Τα άρθρα 2 ΕΚ, 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', ΕΚ και 4, παράγραφος 1, ΕΚ δεν αποκλείουν την ερμηνεία των άρθρων 4, παράγραφος 2, και 8 της οδηγίας υπό την έννοια ότι τα κράτη μέλη δύνανται να θεσπίσουν εθνική ρύθμιση η οποία να επιτρέπει τον δικαστικό έλεγχο του καταχρηστικού χαρακτήρα των συμβατικών ρητρών που αφορούν είτε τον καθορισμό του κύριου αντικειμένου της συμβάσεως είτε την αναλογία μεταξύ της τιμής και της αμοιβής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου, ακόμη και αν οι ρήτρες αυτές είναι διατυπωμένες με τρόπο σαφή και κατανοητό.

(υπογραφές)